

Grao en Bioloxía

Departamento de Bioloxía

Área de Fisioloxía Vexetal

Memoria do Traballo de Fin de Grao

Estudo da capacidade antioxidante do medio extracelular de suspensións elicidadas cun estrato de follas de *Moringa oleifera*

Estudio de la capacidad antioxidante del medio extracelular de suspensiones elicidadas con un extracto de hojas de *Moringa oleifera*

Study of the antioxidant capacity of the extracellular medium of suspensions elicited with an extract of *Moringa oleifera* leaves

Mª Ángeles Fernández Vázquez

Xullo, 2018

1. INTRODUCCIÓN	2
1.1. <i>Moringa oleifera</i> Lam	2
1.2. Cultivo <i>in vitro</i>	2
1.2.1. Cultivo <i>in vitro</i>	2
1.2.2. Suspensión celular	3
1.2.3. Elicitación.....	3
1.3. Papel do medio extracelular	4
1.4. Metabolismo secundario.....	4
1.4.1. Compostos fenólicos	4
1.4.2. Capacidade antioxidante	5
2. OBXECTIVOS	5
3. MATERIAL E MÉTODOS	6
3.1. Medio de cultivo.	6
3.2. Inicio dunha liña celular	7
3.2.1. <i>Vitro plant</i>	7
3.2.2. Inducción de callo e repicado.	7
3.2.3. Inicio de suspensión celular e repicado.	7
3.3. Elaboración de extrato de <i>Moringa</i>	8
3.4. Crecedemento celular das suspensións celulares	8
3.4.1. Medición do empaquetamento celular (PVC)	8
3.4.2. Medición do pH.....	8
3.4.3. Medición conductividade	8
3.5. Elicitación das suspensións celulares	9
3.5.1. Obtención suspensións celulares para elicitar	9
3.5.2. Elicitación suspensións celulares	9
3.5.3. Recollida de mostras.....	9
3.5.4. Medición mostras	9
Extracción e determinación do contido de fenoles totais.....	9
Determinación da actividade antioxidante.....	10
3.5.5. Análise estatístico	10
4. RESULTADOS	11
4.1. Obtención <i>vitro plant</i>	11
4.2. Obtención de callos e repicado	11
4.3. Obtención de suspensións celulares	12
4.4. Crecedemento das suspensións celulares	13
4.5. Determinación concentración de fenoles	14
4.5.1. Concentración de fenoles as 24 horas.....	14
4.5.2. Concentración de fenoles as 96 horas.....	15
4.5.3. Análise das concentracións de fenoles as 24 horas e 96 horas	15
4.6. Determinación actividade antioxidante	17
4.6.1. Actividade antioxidante as 24 horas	17
4.6.2. Actividade antioxidante as 96 horas	18
4.6.3. Análise da actividade antioxidante as 24 horas e as 96 horas	18
5. CONCLUSIÓN	19
5. CONCLUSIONES	20
5. CONCLUSIONS	20
6. BIBLIOGRAFÍA	20

Resume

Moringa oleifera é unha árbore que destaca polas súas múltiples propiedades nutritivas e farmacolóxicas. Unha das propiedades que posúe *Moringa* é a cantidade de fenoles que contén e que lle aporta unha gran capacidade para sobrevivir en diferentes medios, entre outras capacidades. Neste traballo estudade a capacidade antioxidante do medio extracelular de suspensións celulares de *Capsicum annuum* var. *annuum*. elicitadas cun estrato de follas de *Moringa oleifera*. Posteriormente, realizouse unha medida da concentración de fenoles e da actividade antioxidante de dito medio extracelular ás 24 horas e 96 horas. Os resultados indican que o estrato de *Moringa* aumenta significativamente a concentración de fenoles do medio extracelular, sen embargo non ten o mesmo efecto na actividade antioxidante.

Resumen

Moringa oleifera es un árbol que destaca por sus múltiples propiedades nutritivas y farmacológicas. Una de las propiedades que posee *Moringa* es la cantidad de fenoles que contiene y que le aporta una gran capacidad para sobrevivir en diferentes medios, entre otras capacidades. En este trabajo se estudia la capacidad antioxidante del medio extracelular de suspensiones celulares de *Capsicum annuum* var. *annuum*. elicitadas con un extracto de hojas de *Moringa oleifera*. Posteriormente, se realizó una medida de la concentración de fenoles y de la actividad antioxidante de dicho medio extracelular a las 24 horas y a las 96 horas. Los resultados indican que el extracto de *Moringa* aumenta significativamente la concentración de fenoles del medio extracelular, sin embargo no tiene el mismo efecto en la actividad antioxidante.

Abstract

Moringa oleifera is a tree that stands out for its multiple nutritional and pharmacological properties. One of the properties that *Moringa* possesses is the amount of phenols it contains and that gives it a great capacity to survive in different soils, among other capacities. In this work the antioxidant capacity of the extracellular medium of cell suspensions of *Capsicum annuum* var. *annuum* elicited with an extract of *Moringa oleifera* leaves. Subsequently, a measure of the concentration of phenols and the antioxidant activity of said extracellular medium was made at 24 hours and 96 hours. The results indicate that the extract of *Moringa* significantly increases the concentration of phenols of the extracellular medium; however it hasn't the same effect on the antioxidant activity.

Palabras chave

Cultivo *in vitro*, *Moringa*, *Capsicum annuum*, compostos fenólicos, capacidade antioxidante, elicitor

Palabras clave

Cultivo *in vitro*, *Moringa*, *Capsicum annuum*, compuestos fenólicos, capacidad antioxidante, elicitor

Key words

in vitro culture, *Moringa*, *Capsicum annuum*, phenolic compounds, antioxidant capacity, elicitor

1. INTRODUCCIÓN

1.1. *Moringa oleifera* Lam.

Moringa oleifera Lam. é unha árbore nativa da India e Pakistán, pertencente a familia Moringaceae. Tamén se coñece como ravo picante, árbore de vara, árbore da vida ou alimento da fame. *Moringa* alcanza uns 12 metros de altura, é dicotiledónea, de follas perennes e propia de climas tropicais e subtropicais, tolerando eficazmente a seca e as condicións áridas e crescendo naqueles países onde a fame está a orde do día. Isto é grazas a súa gran plasticidade ecolóxica, polo que se pode encontrar en diferentes condicións de solo, precipitación e temperatura (Perez et al., 2010).

Moringa oleifera Lam. é unha árbore con múltiples propiedades, amplamente cultivada no Medio Oriente, África e o sur de Asia, xa que todas as partes desta árbore (raíces, froitos, follas e flores) ten propiedades nutricionais e medicinais. O talo, as raíces, follas, flores, vainas inmatargas e sementes desta planta teñen propiedades farmacolóxicas con diversos efectos, entre os que destacan: anticanceroso, antiinflamatorio, antidiabéticos, antioxidantes e antimicrobianos. Debido a isto é moi utilizada na medicina tradicional. As sementes teñen a capacidade de purificar a auga grazas a un floculante natural e conteñen un 31-47% de aceite, o cal é un potente antioxidante, ademais pódese utilizar para a obtención de biocombustible. Sen embargo, o máis destacábel desta árbore son as propiedades das follas, as cales son unha fonte potencial de vitamina A e C, ferro, calcio, riboflavina, β -caroteno (Yasmeen et al., 2013) aminoácidos esenciais e un alto contido compostos fenólicos que lles confire un gran poder antioxidante, que mostra tanto *in vivo* como *in vitro* e que lle confire protección fronte ao estrés biótico ou abiótico. Por todo o citado, as follas de *Moringa* son usadas polas industrias agroalimentarias e bioquímicas como alimento, forrageo, biopesticida, abono verde, coagulante natural para auga turbia e estimulador do crecemento vexetal, sendo máis rendible que os estimuladores comerciais (Nouman et al., 2016).

En conclusión, *Moringa* contén numerosos metabolitos secundarios como os fenoles, un alto valor nutricional e elevados rendementos de biomasa o que lle confire un gran potencial na industria biotecnolóxica.

1.2. Cultivo *in vitro*.

1.2.1. Cultivo *in vitro*.

O cultivo *in vitro* é un conxunto de técnicas mediante as cales un explante (protoplasto, célula, tecido, órgano) se cultiva asépticamente en un medio de composición química definida e se incuba en condicións ambientais controladas. Estes cultivos *in vitro* permiten estudar a fisioloxía, xenética e bioquímica dunha planta, a síntese de compostos desexables, a obtención de plantas libres de patóxenos, a propagación de plantas e a modificación do xenoma das plantas (Roca & Mroginski, 1991).

É moi complexo reproducir todos os factores ambientais necesarios para a planta, por iso escóllense aqueles factores máis importantes e que se poden controlar, como a exposición a luz, temperatura ou a humidade. Outra dificultade do cultivo *in vitro* é aportar todos os nutrientes, hormonas e outras substancias ao explante. Por isto o medio de cultivo vai ser unha mestura de sales minerais, vitaminas, reguladores de crecemento, azúcar, auga e agar.

Esta composición pode variar dependendo da especie vexetal e da súa etapa de micropropagación (Castillo, 2004).

1.2.2. Suspensión celular.

Unha das formas de cultivo *in vitro* son as suspensións celulares. As suspensións celulares consisten en células libres ou agregados celulares distribuídos en un medio líquido en continuo movemento. A iniciación dunha suspensión celular basease en inocular unha porción de callo friable, preferiblemente a un alto grado de división celular, en un medio líquido que posteriormente se incuba en movemento continuo grazas a un axitador orbital a 80-150 r.p.m, baixo luz continua e a 25°C. Para elo, empréganse erlenmeyers, nos cales se coloca, até un 1/5 da súa capacidade, medio líquido xunto cos fragmentos do callo.

Ao cabo de varios días en incubación, a suspensión celular estará próxima ao punto de saturación, é dicir, o crecemento celular cesa e pronto dará lugar a morte celular causada por falta de nutrientes ou pola toxicidade dos produtos residuais do seu metabolismo. Para que isto non suceda debemos realizar subcultivos (repicar), é dicir, diluír a suspensión celular. O máis recomendable é usar unha taxa de dilución baixa como 1:4, utilizando catro partes de medio fresco por cada parte de suspensión celular (Roca & Mroginski, 1991).

Un callo friable é aquel que non presenta unha textura granulosa ou mostren cores pardas froito da oxidación, é dicir, un callo friable presenta unha coloración branca e unha textura xelatinosa sen grumos.

Unha ventaxa das suspensións celulares é que permiten a síntesis de compostos naturais. Pero ademais permite a bioconversión de ditos componentes de baixo valor en produtos de alto valor (Quijala et al., 2002). Por outro lado moitos de estos compostos non se producen en plantas intactas, pero a través do cultivo de células pódese inducir a formación de material vexetal específico (embrións, raíz, follas) o cal é moi ventaxoso, xa que algún destes metabolitos secundarios só se producen en estruturas específicas.

1.2.3. Elicitación.

Un elicitor defínese como un factor de estres que desencadea unha resposta mediante unha ruta directa ou indirecta (Hassan & Soleimani, 2016), dando lugar a cambios fisiolóxicos ou morfolóxicos das plantas (Pérez-Alonso & Jiménez, 2011). Dito factor pode ser de natureza química como os metais pesados ou física como a temperatura. Tamén se poden clasificar segundo teña orixe biótica (un organismo ou un produto sintetizado por el) ou abiótica.

A elicitación é unha estratexia eficiente por medio dun composto que induce as plantas a sintetizar un metabolito (Saini et al., 2014).

Os elicitores usados con máis frecuencia en cultivo *in vitro* co obxectivo de incrementar a produción de metabolitos secundarios inclúen hormonas, polisacáridos, extratos de fungos ou outros microorganismos (Pérez-Alonso & Jiménez, 2011).

1.3. Papel do medio extracelular.

O termo de medio extracelular refírese a “todo o que está fora da membrana plasmática” e componse da parede celular e o espazo entre elas (espazo intercelular) no que o líquido se move libremente. O líquido dentro do medio extracelular chámase fluído apoplástico. Este fluído apoplástico desempeña un papel fundamental na interacción planta-entorno (Agrawal et al., 2010). O apoplasto das células vegetales está composto por carbohidratos, proteínas, lignina, auga, metabolitos e diversos compostos inorgánicos. As proteínas que contén o apoplasto participan na defensa fronte ao estrés abiótico e biótico, expansión celular, comunicación inter e intracelular e asimilación de nutrientes. O apoplasto ten moita importancia na alimentación celular ao aportar ións e metabolitos (Díaz-Vivancos et al., 2006).

En cultivos de suspensión celulares o apoplasto ten a vantaxe que pode ser facilmente separado das células sen ruptura das mesmas, proporcionando unha fonte conveniente e continua de compostos, podendo considerarse o medio de cultivo onde crecen as células vexetais como un amplo espazo intercelular que forma un continuo coa parede vexetal (Amador, 2016).

1.4. Metabolismo secundario.

1.4.1. Compostos fenólicos.

Os compostos fenólicos son metabolitos secundarios producidos polas plantas co fin de protexerse fronte a un estrés, xa sexa biótico ou abiótico. Estruturalmente, os fenoles están compostos por un anel aromático que pode conter un ou mais grupos hidroxilo, formando así moléculas simples ou complexas.

A función dos compostos fenólicos é protexer ao organismo de radicais libres froito do estrés, e dicir, teñen actividade antioxidante ao doar electróns a molécula co radical libre, estabilizándoa e evitando así que dane a estruturas celulares como a membrana lipídica. Esta actividade basease na propiedade rédox da estrutura da molécula fenólica e da natureza dos aneis aromáticos. Ademais, estes compostos contribúen a cor, olor e sabor das plantas. Os compostos fenólicos poden clasificarse en ácidos fenólicos, flavonoides (os máis representativos), taninos, estilbenos e lignanos (Varga et al., 2018). Ditos compostos poden encontrarse de forma libre ou formar parte da parede celular vexetal.

O corpo dun ser humano non é capaz de sintetizar compostos fenólicos polo que depende totalmente da dieta para obter ditos compostos. A principal fonte de compostos fenólicos para o ser humano son as froitas, verduras e bebidas. Os compostos fenólicos teñen efectos beneficios, previndo unha multitude de enfermidades, entre as que se inclúen o cancro, enfermidades cardiovasculares e os trastornos neurodegenerativos (Materska & Perucka, 2005). Ademais exhiben múltiples propiedades fisiolóxicas, como efectos antialérxicos, antiarteroxénicos, antiinflamatorios, antimicrobianos, antioxidantes, antitrombóticos, cardioprotectores e vasodilatadores (Balasundram et al., 2006).

1.4.2. Capacidade antioxidante.

Os radicais libres son átomos ou grupo de átomos que teñen un electrón desaparellado ou libre, polo que son moi reactivos xa que tenden a captar un electrón de moléculas estables co fin de alcanzar a súa estabilidade electroquímica (Avello & Suwalsky, 2006). Debido a esta capacidade de reaccionar con moléculas estables, resultan perigosos para o organismo, xa que tende a danar a moléculas, membranas celulares e aos tecidos. A pesar disto a veces é o propio organismo quen produce radicais libres co fin de loitar contra patóxenos. Ditos radicais libres poden ter lugar de forma endóxena ou exóxena debido a radiación solar, toxinas fúngicas ou pesticidas.

Osíxeno é unha molécula oxidante, ata o punto que o propio osíxeno usado polas células é o principal responsable da produción de especies reactivas de osíxeno (ERO) (Avello & Suwalsky, 2006), aínda que en condición normais o osíxeno dá lugar a auga sen dar lugar a formas intermedias tóxicas.

As células contan con antioxidantes para protexerse dos radicais libres. Un antioxidante é unha sustancia capaz de neutralizar a acción oxidante dos radicais libres mediante a liberación de electróns que son captados polos radicais libres. Estes antioxidantes poden ser enzimáticos como as peroxidases ou non enzimáticos como os fenoles.

En certas circunstancias, a cantidade de ERO na célula excede a cantidade de antioxidante presente e provócase o estrés oxidativo, a resultas do cal prodúcese dano en lípidos, proteínas, ácidos nucleicos e outros compoñentes celulares, alterando a funcionalidade celular que pode rematar coa morte da célula e finalmente coa do organismo.

2. OBXECTIVOS

Neste traballo preténdese estudar a capacidade elicitora do extracto de *Moringa oleifera* sobre o medio extracelular de suspensións celulares de *Capsicum annuum* var. *annuum* a diferentes momentos de crecemento celular. Para elo propóñense os seguintes obxectivos:

- Inicio dunha liña celular de *Capsicum annuum* var. *annuum* para obter suspensións.
- Determinación da concentración de fenoles totais no medio extracelular.
- Determinación da actividade antioxidante no medio extracelular

3. MATERIAL E MÉTODOS.

3.1. Medio de cultivo.

Tipo de cultivo	Productos	Concentración
Vitro plant	Sales Murashige e Skoog	4.406 g/L
	Vitaminas de Morel	1 mL/L
	Caseína	0.25 g/L
	Sacarosa	30 g/L
	Ágar	8 g/L
Cultivo de callos	Sales Murashige e Skoog	4.406 g/L
	Vitaminas de Morel	1 mL/L
	Caseína	0.25 g/L
	Sacarosa	30 g/L
	Ácido 2,4-diclorofenoxiacético	3 mg/L
	Kinetina	0.05 mg/L
Suspensión celulares	Sales Murashige e Skoog	4.406 g/L
	Vitaminas de Morel	1 mL/L
	Caseína	0.25 g/L
	Sacarosa	30 g/L
	Ácido 2,4-diclorofenoxiacético	3 mg/L
	Kinetina	0.05 mg/L

Táboa 1: Composición e concentración empregadas nos medios de cultivo.

Os medios de cultivo realízanse nun matraz de 1l, onde se engaden 500 ml e os componentes nomeados na tabla. Todo elo lévase a un axitador magnético xunto cunha mosca co obxectivo de homoxeneizar a disolución. O pH debe ser de 5.8, axustándose mediante a adición de HCL ou NaOH.

3.2. Inicio dunha liña celular.

3.2.1. Vitro plant.

Partimos de sementes de *C. annum L. var. annum*, as cales se colocan nunha gasa, envólvense na mesma e cérranse con un clip. As sementes esterilízanse con etanol ao 70% durante 2 minutos e hipoclorito ao 20% durante 20 minutos, manténdose en axitación grazas a un axitador electromagnético e a unha mosca. Posteriormente, lévanse a cabina de fluxo laminar (esterilizada previamente), onde se realizan tres lavados das sementes con auga estéril co fin de quitar os restos de etanol e hipoclorito. Coa axuda dun papel de filtro, quítanse os restos de auga e nun novo papel de filtro cunhas pinzas e un bisturí, ambos esterilizados, ábrese a envoltura de gasa para extraer as sementes. Unha vez extraídas as sementes, depositanse nun papel de filtro onde se deixar secar durante 1 hora. Pasado este tempo, as sementes inocúlanse nun bote de cristal con tapa, no sentido das agullas do reloxo e deixando un espazo entre elas. Sélase o bote de cristal con parafilm e introdúcese na cámara de cultivo. O cabo duns 8 días obtéñense plantas de pemento *in vitro*.

3.2.2. Indución de callo e repicado.

Os callos obtéñense a partir das *vitro plant*, realizándose todo dentro da cabina de fluxo laminar, previamente esterilizada. Cunha pinza extraese unha planta de pemento e depositase nunha placa Petri. Escóllense as follas máis novas, preferentemente. A estas follas quítaselles o pecíolo e realízanse cortes lonxitudinais. Se as follas son maduras, córtase o borde e logo córtanse lonxitudinalmente. O talo tamén se fragmenta. Unha vez obtidos os fragmentos, inocúlanse nunha placa Petri no sentido das agullas do reloxo e os fragmentos de follas co envés en contacto co medio de cultivo. Sélase a placa con parafilm e incúbanse en escuridade a temperatura ambiente.

Ao cabo de 1 mes aproximadamente realizase un repicado dos callos. Para elo vaise a cabina de fluxo laminar (previamente esterilizada) e cunhas pinzas e bisturí, retírase do callo a parte vexetal (a cal adquiriu unha coloración pardenta). A continuación lévase o callo para unha placa Petri con medio cultivo, onde se fragmenta co bisturí e prémese coa folla do mesmo, co fin de que o máximo número de células estean en contacto co medio de cultivo. Realízase o mesmo procedemento coas demais masas de callos, inoculándose no sentido das agullas do reloxo. Finalmente, sélase as placas Petri con parafilm e incúbanse a temperatura ambiente e en escuridade.

3.2.3. Inicio suspensión celular e repicado.

O callo friable seleccionado fragmentase coa axuda dun bisturí e unhas pinzas. A continuación, pésanse 8 gramos nun erlenmeyer de volume 100 ml e engádese 40 ml medio líquido. Tapamos o erlenmeyer con papel de aluminio e incúbanse nunha cámara de cultivo, en escuridade e axitación mediante un axitador orbital.

O repicado das suspensións celulares realizase mediante unha dilución 1:2 con medio de cultivo fresco cada 10 días. Este repicado consiste en engadir 40 ml aos erlenmeyers coas suspensións celulares, axítase para homoxeneizar a suspensión e repártese en dous

erlenmeyers. Incúbanse nunha cámara de cultivo en escuridade e axitación mediante un axitador orbital a 105 r.p.m.

3.3. Elaboración de extracto de *Moringa*.

A elaboración do extracto de *Moringa* realizase a partir de follas secas de *Moringa* en estado floral obtidas no invernadoiro de Fisioloxía Vexetal da Facultade de Ciencias, as cales son trituradas nun morteiro hasta obter un po fino. A continuación pésanse 200 mg de po de follas de *Moringa* e engádense a un vaso de precipitados xunto con 50 ml de metanol ao 80%. A continuación mantense en axitación durante 3 horas en escuridade nun axitador electromagnético e unha mosca. Pasado este tempo, a solución lévase a neveira para conservar as súas propiedades.

Ao día seguinte filtrase a solución cunha tea de nylon e o recuperado da filtración lévase ao rotavapor. Cando o disolvente se evaporou completamente, resuspéndese en 1.5 ml de etanol ao 70%. Esta solución é filtrada novamente cunha tea de nylon e o recuperado levase a cámara de fluxo laminar. Finalmente o extracto de *Moringa* filtrase cun filtro de 22 μ m de diámetro de poro coa finalidade de esterilizalo.

3.4. Crecemento celular das suspensións celulares.

As medicións realízanse nos días 1, 2, 3, 6, 8 e 11.

3.4.1. Medición do empaketamento celular (PVC).

O empaketamento celular (PVC) é a cantidade de células que se atopan nun determinado volume. Para realizar a medición do empaketamento celular, pipetéanse 5ml da suspensión celular cunha punta cortada para que poder captar mellor a mostra e lévanse a un tubo de cristal graduado de 10ml, onde se deixa sedimentar as células durante 1 hora. Pasado este tempo tómase a medida do volume ocupado polas células.

3.4.2. Medición do pH.

O pH mide a acidez ou basicidade dunha solución, é dicir, se hai unha alta ou baixa concentración de ións, respectivamente. A medición do pH realizase a partir do sobrenadante obtido grazas ao apartado anterior. Con unha pipeta Pasteur recupérase dito sobrenadante para un tubo de plástico, o cal se lle toma medida nun pHmetro Cryson.

3.4.3. Medición da conductividade.

A conductividade é a capacidade dunha disolución de conducir a corrente eléctrica. Esta medida está relacionada coa cantidade de sales diluídas no medio, é dicir, coa cantidade de nutrientes que consumen as células. Un aumento na conductividade significa que os nutrientes están a ser consumidos polas células. Ésta medida tómase nun conductímetro Cryson a partir do sobrenadante da suspensión celular.

3.5. Elicitación das suspensións celulares.

3.5.1. Obtención de suspensións celulares para elicitar.

A suspensión celular saturada fíltrase co coador e recollese o líquido no bote de cristal baleiro, prémese coa culler o filtrado para extraer o máximo medio posible, co fin de que o pesado corresponda ao material vexetal. Pésanse 4g do material vexetal recuperado (evitando os grumos) e engádense a un erlenmeyer. Na probeta, mídese 40 ml de medio de cultivo líquido e engádense ao dito erlenmeyer. Unha vez finalizado este proceso, os erlenmeyers incúbanse en escuridade e en axitación grazas a un axitador orbital.

3.5.2. Elicitación das suspensións celulares.

A elicitación realízase as 24 horas da iniciación das suspensións celulares para que o cultivo estea estabilizado. Este proceso consiste en engadir 150µl de elicitor á suspensión celular, obtendo tres réplicas de cada elicitor. Os elicitores son medio de cultivo (Control), etanol ao 100% (Etanol) e extrato de *Moringa* de concentración 0.133 mg/ml (Moringa), de maneira que nas suspensións a concentración final vai ser 0.5 mg/ml. Esta elicitación repítese 3 veces, obtendo 27 erlenmeyers. Unha vez elicitadas as suspensións celulares, incúbanse e en axitación nun axitador orbital a 105 r.p.m.

3.5.3. Recollida de mostrás.

A recollida das mostrás realízase ás 24 horas e 96 horas de elicitar. Para elo fíltrase a suspensión celular grazas a un coador e recóllese o medio extracelular nun erlenmeyer. De cada réplica, recóllese 1 ml de medio e lévase a un eppendorf.

3.5.4. Medición das mostrás.

- **Extracción e determinación do contido fenoles totais.**

A extracción de fenoles realízase en proporción 1:1 (p/v) en metanol ao 80% e incúbase durante 30 minutos a 70°C, seguindo a técnica Díaz et al. (2001).

Para determinar a concentración de fenoles úsase o reactivo de Folin-Ciocalteu, seguindo método de Slinkard & Singleton (1977) e modificado posteriormente por Kraujalyte et al. (2015) diluído 1:10. Para elo, engádense nun tubo de ensaio 1000µl de Folin-Ciocalteu xunto con 100µl de mostra. Incúbase durante 4 minutos en escuridade. Posteriormente, amecese 1000µl de Na₂CO₃ ao 7% e 400µl de auga destilada. Axítase e incúbase en escuridade durante 90 minutos. Para o branco, engádense 100µl de auga destilada en vez dos 100µl de mostra. Pasado o tempo de incubación realízase a lectura a unha absorbancia de 725nm.

Os datos obtidos extrapólanse da recta de calibrado realizada con ácido gálico. Para elo efectúase o mesmo procedemento que para os fenoles, sendo a mostra ácido gálico a diferentes concentracións, a saber: 0.01 mg/ml, 0.02 mg/ml, 0.05 mg/ml e 0.1 mg/ml.

A partir das diferentes concentracións de ácido gálico, obtívose unha recta de calibrado elaborada co programa Microsoft Office Excel 2007 (Fig.2.). A ecuación de dita recta é $y = 5.599x + 0.013$ cuxa bondade de axuste é do 0.992, dende esta ecuación calcúlanse a concentración de fenoles grazas as absorbancias medidas.

▪ **Determinación da actividade antioxidante.**

A determinación da actividade antioxidante realízase mediante a molécula 2,2-diphenyl-1-picrylhydrazyl (DPPH) seguindo o método de Thaipong et al. (2006). Dita molécula presenta un color morado cando se encontra en estado oxidado, é dicir, presenta un radical libre que reacciona con compostos antioxidantes, cando isto ocorre a molécula cambia de cor, pasando a amarelo. Tendo como consecuencia unha diminución na absorbancia. Para elo partiuse dunha disolución nai de concentración 1mM, diluíndose hasta alcanzar un valor de absorbancia de 0.800 a 525nm. Desta disolución lévase 950µL para unha cubeta xunto con 50 µl de mostra e mídese a absorbancia. Unha vez obtidos os datos, calcúlase a porcentaxe de antioxidantes da mostra mediante a fórmula:

$$\frac{A0 - AX}{A0} * 100$$

Onde A0 é a absorbancia da dilución da disolución nai e AX é a absorbancia da mostra.

Os datos obtidos extrapólanse da recta de calibrado realizada con Trolox, un análogo hidrosoluble á vitamina E e con actividade antioxidante. Para elo empregamos unha dilución nai de 1mM, da cal partimos para obter as seguintes concentracións: 10, 20, 30, 40, 50 e 100µM. Incúbase durante 3 minutos, posteriormente pipetéase 50µl de mostra e 950µl de DPPH e mídese a absorbancia.

A partir das diferentes concentracións de Trolox, obtívose unha recta de calibrado co programa Microsoft Office Excel 2007. A ecuación da recta é $y = 0,8938x + 3,7336$ cunha bondade de axuste do 0.9553. A partir desta ecuación obtense a % de DPPH reducido.

3.5.5. Análise estatístico.

Durante o experimento tomáronse medidas do contido de fenoles e da actividade antioxidante as 24 horas e 96 horas da elicitación. Os resultados obtidos represéntanse en gráficas obtidas co programa Microsoft Office Excel 2007 e analízanse estatisticamente co programa R i386 3.4.3. Este estudo estatístico consistiu nun análise da varianza (ANOVA) cuxo obxectivo é determinar si as respostas medias por tratamento difiren significativamente. É dicir, hai diferenzas significativas entre os tratamentos cando o p-valor é menor que 0.05. Para que ANOVA sexa válido debe cumprir dous requisitos: normalidade dos residuos estandarizados e homoscedasticidad, en ambos casos os test non deben ser significativos (p-valor maior que 0.05). No caso que unha ou as dúas condicións non se cumpran, invalidase o test ANOVA, polo que realizase unha proba alternativa ao ANOVA. Esta proba consiste nun test non paramétrico chamado Kruskal-Wallis que consiste nun test de distribución libre baseada en rangos.

4. RESULTADOS E DISCUSIÓN.

4.1. Obtención de *vitro plant*.

As sementes de *Capsicum annum* son esterilizadas con etanol ao 70% e posteriormente con hipoclorito sódico ao 20%. A continuación, lévanse a cabina de fluxo laminar (previamente esterilizada e con todo o material necesario esterilizado e colocado para traballar cómodamente). As sementes lávanse 3 veces en auga estéril co obxectivo de quitar os restos de etanol e hipoclorito sódico. Seguidamente colócanse nun papel de filtro onde se deixar secar durante 1 hora, co fin de evitar calquera contaminación por humidade. Finalmente inocúlanse en botes cristal e incúbase nunha cámara. Obtendo plántas de pemento aos 8 días. Todo elo está ilustrado na Fig. 1.

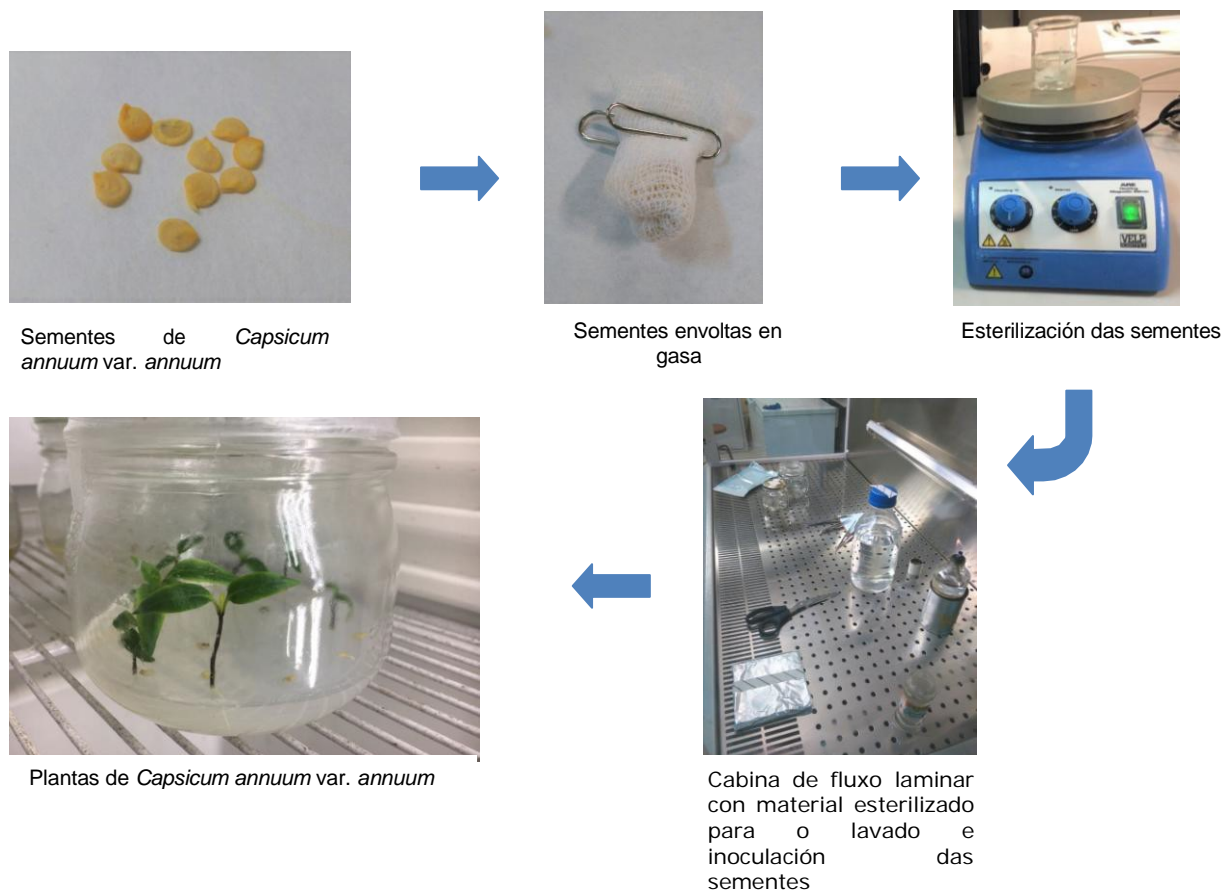

Fig. 1. -Esquema *vitro plant*.

4.2. Obtención de callos e repicado.

Unha vez que se obteñen as plantas de pemento completamente desenroladas, indúcese a formación de callo. Para elo traballamos na cabina de fluxo laminar e con material esterilizado para evitar contaminacións. Selecciónanse aquelas plantas con bo aspecto e sen signos de marchitez ou enfermidade. Destas plantas, seleccionamos as follas xoves e o talo co ápice, que se fragmentan para usar como explantes. Finalmente, inocúlanse os explantes en placas Petri con medio nutritivo enriquecido con hormonas. Sélanse as placas Petri con parafilm e incúbanse a temperatura ambiente e en escuridade.

Ao cabo de 1 mes, os explantes incubados presentan nos seus bordes masas celulares, é dicir, o callo, momento no que se realiza o repicado. Na cabina de fluxo e con material esterilizado, transfírense os callos a unha nova placa Petri con medio nutritivo enriquecido con hormonas, sélanse con parafilm e incúbanse a temperatura ambiente e en escuridade para que se desenrolen.

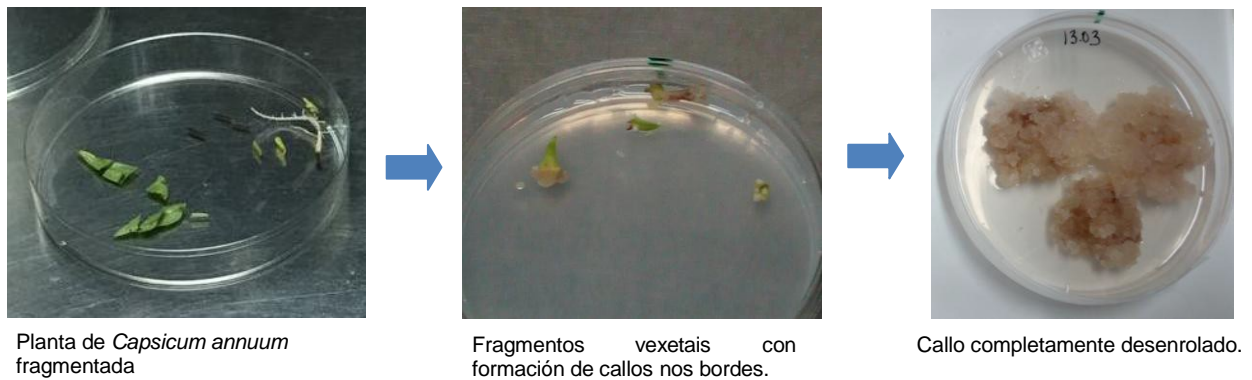

Fig. 2. -Esquema da obtención de callos.

4.3. Obtención de suspensión celular e repicado.

O inicio dunha suspensión celular consiste en inocular nun erlenmeyer 8 gramos de callo friable en 40 ml medio líquido enriquecido con hormonas. Isto realízase na cabina de fluxo, previamente esterilizada e con material tamén estéril. Os erlenmeyers incúbanse nunha cámara de cultivo, en axitación e escuridade.

O repicado realízase cada 10 días, cando a suspensión está saturada. Para elo dilúese 1:2 a suspensión celular, axítase para homoxeneizar e repártese en dous erlenmeyers. As novas suspensións incúbanse nunha cámara de cultivo, en axitación e escuridade.

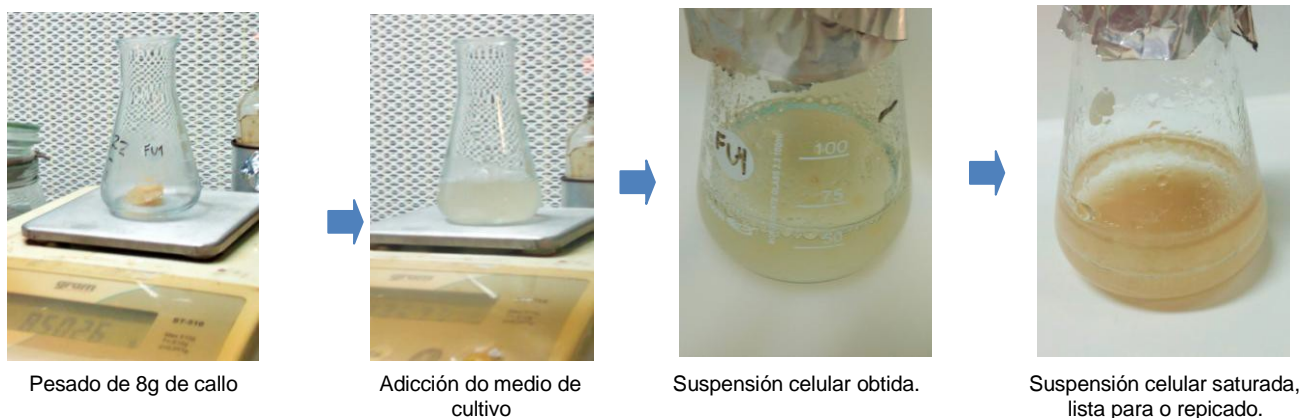

Fig. 3. -Esquema da obtención de suspensión celular e repicado.

4.4. Crecemento das suspensión celulares.

O desenrolo dunha suspensión celular segue varias fases:

1. Fase de latencia, onde non se observa crecemento celular xa que a células están atravesando un momento de estres ao ser inoculadas e o cal superan nunhas 24 horas.
2. Fase exponencial ou logarítmica, o número de células aumenta de maneira exponencial.
3. Fase estacionaria. A taxa de replicación diminúe considerablemente, de maneira que o número de células se mantén máis ou menos constante. Isto ocorre debido a que os nutrientes empezan a ser limitantes.
4. Fase de morte celular. O número de células diminúe debido ao esgotamento dos nutrientes e a acumulación de produtos tóxicos. Prodúcese lise celular.

	1	2	3	6	8	11
Empaquetamento (PVC)	2.23	3.3	3.25	4.05	3.75	3.53
Conductividade	4.99	5.36	5.26	5.46	5.88	6.02
pH	4.98	4.88	4.79	4.77	4.86	4.58

Táboa 2. -Resultados de empaquetamento, conductividade e pH das suspensións celulares.

Na Tabla 2 mostranse os resultados obtidos. Con respecto ao empaquetamento observase a fase de crecemento exponencial dende o día 1 até o día 6, logo o número de células descende, é dicir, acadou a fase de morte celular. A conductividade aumenta de forma constante a medida que pasa o tempo. O aumento desta pode deberse a que se producen lisis celualres. E finalmente observase que o pH diminúe co paso do tempo, esta acidificación pode ser debida a que a medida que crece o numero de células, tamén existe certa lise celular.

4.5. Determinación concentración de fenoles.

4.5.1 Concentración de fenoles as 24 horas.

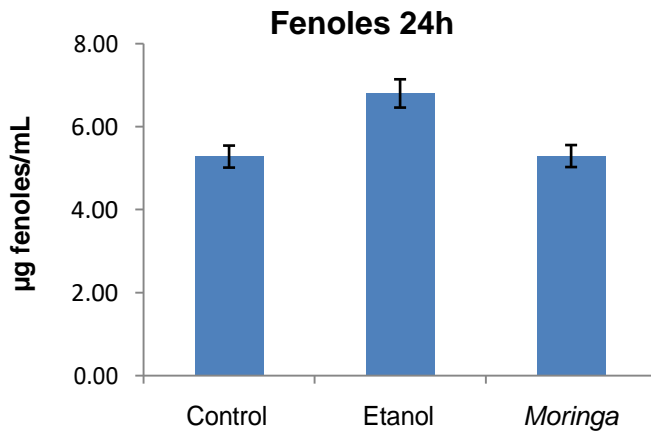

Fig. 4. -Efecto dos distintos elicitores fronte as concentracións de fenoles en µg/ml, medido as 24 horas despois do tratamento.

Os resultados para as 24 horas representáanse na Fig. 4., mostrando as concentracións de fenoles fronte aos tres tratamentos (Control, Etanol e extrato de Moringa). O medio extracelular da suspensión celular de *C. annuum* que maior concentración de fenoles presenta corresponde co tratamento etanol, sendo de 6.81 µg/mL. Mentres que o tratamento control e Moringa presentan valores de fenoles moi similares, sendo de 5.29 e 5.30µg/mL, respectivamente. Isto indica que o estrato de Moringa non inflúe na concentración de fenoles ás 24 horas, sen embargo si afecta o etanol, aumentando a cantidade de fenoles.

Análise estatístico de fenoles as 24h

Proba estatística	p-valor
Test de normalidade: Shapiro-Wilk	0.0005313
Test de homoxeneidade das varianzas: Levene	0.3558
Test no paramétrico: Kruskal-Wallis	0.09485

Táboa 3. -Resultados das distintas probas estatísticas realizadas a concentración de fenoles ás 24 horas do proceso de elicitación.

O análise estatístico para a concentración de fenoles as 24 horas representase na Táboa 2. O test non paramétrico de Kruskal-Wallis non é significativo, isto quere dicir que para as 24 horas non hai diferenzas significativas na concentración de fenoles entre os tratamentos.

4.5.2. Concentración de fenoles as 96 horas.

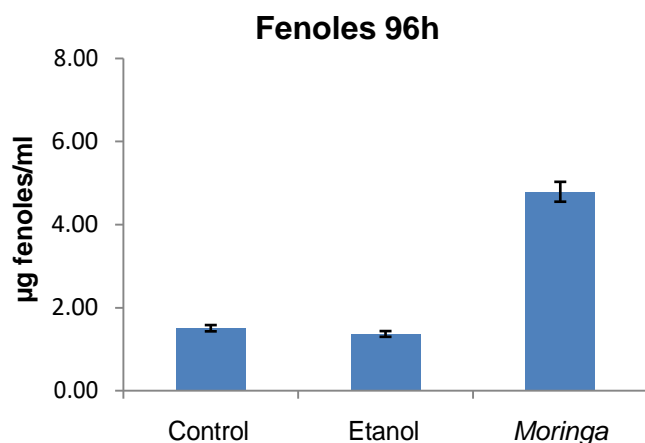

Fig. 5. - Efecto dos distintos elicitores fronte as concentracións de fenoles en µg/ml, medido as 96 horas despois do tratamento.

Na Fig. 5. representase a concentración de fenoles por tratamento (Control, Etanol e extrato de *Moringa*) para as 96 horas. O medio extracelular da suspensión celulares de *C. annuum* elicidadas con extrato de *Moringa* presentan unha concentración de 4.79 µg/ml, sendo a máis elevada. Por outro lado, o tratamento Control e Etanol presentan un valor moi inferior ao tratamento de *Moringa*, tendo unha concentración de fenoles de 1.51 e 1.37 µg/ml respectivamente.

Análise estatístico de fenoles as 96h

Proba estatística	p-valor
Test de normalidade: Shapiro-Wilk	2.06*10 ⁻⁵
Test de homoxeneidade das varianzas: Levene	0.02711
Test no paramétrico: Kruskal-Wallis	1.45*10 ⁻⁵

Táboa 4. Resultados das distintas probas estatísticas realizadas a concentración de fenoles ás 96 horas do proceso de elicitación.

O análise estatístico para a concentración de fenoles as 96 horas representase na Táboa 4. O test non paramétrico é significativo, é dicir, hai diferenzas significativas na concentración de fenoles entre os tratamentos.

4.5.3. Análise das concentracións de fenoles obtidas as 24 horas e 96 horas.

Comparando os resultados as 24 horas e as 96 horas (Fig. 5. e Fig. 6.) obsérvase que incrementa a concentración de fenoles naquelas suspensións celulares de *C. annuum* tratadas con estrato de *Moringa*; mentres que as tratadas con medio de cultivo (Control) e con etanol diminúe a súa concentración.

O tratamento Etanol provoca un aumento significativo na concentración de fenoles as 24 horas para logo diminuír as 96 horas. Unha posible explicación é que o etanol produce un estres nas células de *C. annuum*, as cales responden sintetizando fenoles para defenderse a dito estrés. As 96 horas as células de *C. annuum* entran nunha fase de agotamento, é dicir, non son capaces de aclimatare ao estres polo que terminan morrendo debido a toxicidade do composto. Un resultado semellante foi obtivo por Ortega (2012), cuxo experimento consiste en elicitar liñas celulares de *Cardo mariano* con diferentes elicitores, un dos elicitores empregados é unha solución etanólica diluída. Como resultado diminúe a produción de silimarina e de biomasa celular naquelas suspensións tratadas con concentracións de 200 μ M de etanol.

O extrato de *Moringa* non mostra ningún efecto as 24 horas, isto pode deberse a que a cantidade inoculada (150 μ L obtendo unha concentración final de 0.5 mg/ml) non é suficiente para ter unha resposta inmediata. Sen embargo, nas suspensións celulares de *C. annuum* incubadas durante 96 horas aumenta considerablemente a concentración de fenoles. Estes resultados están de acordo cos obtidos por (Miras-Moreno et al., 2016) e coa tendencia que mostran dos experimentos realizados por González (2017) e Verde (2017), onde a concentración de fenoles aumenta según o tempo coas concentracións de 0.25 e 0.75 mg/ml de extracto de *Moringa*. Este aumento da concentración de fenoles por *Moringa* pode ser debido a que favorece a defensa da célula, xa sexa porque actúa como estrés ou pola súa riqueza en vitaminas, en ambos casos incitando á célula a sintetizar fenoles. En definitiva, a través da elicitación, os cultivos de células vexetais poden proporcionar cantidades adecuadas de un composto de interese (Miras-Moreno et al., 2016).

Análise estatístico de fenoles as 24h e 96h

Proba estatística	p-valor
Test de normalidade: Shapiro-Wilk	5.36*10 ⁻⁷
Test de homoxeneidade das varianzas: Levene	0.02697
Test no paramétrico: Kruskal-Wallis	4.995*10 ⁻¹¹

Táboa 5. - Resultados das distintas probas estatísticas realizadas as medidas de fenoles ás 24 e 96 horas do proceso de elicitación.

O análise estatístico (Táboa 5.) conclúe que o test non paramétrico de Kruskal-Wallis é significativo. Isto quere dicir que hay diferenzas significativas nas concentracións de fenoles dos tratamentos as 24 horas e as 96 horas.

4.6. Determinación da actividade antioxidante.

4.6.1. Actividade antioxidante as 24 horas.

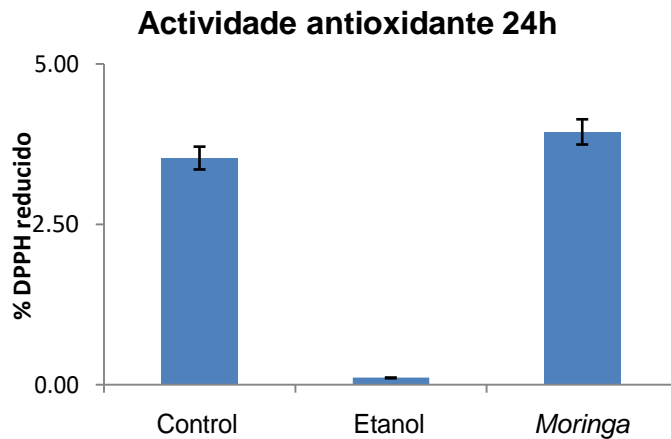

Fig. 6. - Efecto dos distintos elicitores fronte a actividade antioxidante en %, medido as 24 horas despois do tratamento.

Na Fig. 6. representase a actividade antioxidante as 24 horas de elicitar para cada tratamento (Control, Etanol e *Moringa*), observase que o medio extracelular das suspensións celulares de *C. annuum* tratadas con extrato de *Moringa* teñen unha maior porcentaxe de actividade antioxidante, sendo dun 3.94%, séguelle o Control que contén 3.54% de actividade antioxidante. Por outra banda, as suspensións celulares tratadas con Etanol case non presentan actividade antioxidante, tendo unha porcentaxe de 0.11%.

Análise estatístico para a actividade antioxidante as 24h

Proba estatística	p-valor
Test de normalidade: Shapiro-Wilk	0.01408
Test de homoxeneidade das varianzas: Levene	0.1877
Test non paramétrico: Kruskal-Wallis	0.004879

Táboa 6. -Resultados das distintas probas estatísticas realizadas as porcentaxes de actividade antioxidante as 24 horas do proceso de elicitación.

Os datos do análise estatístico represéntanse na Táboa 6. O test non paramétrico Kruskal-Wallis é significativo, o que indica que hai diferenzas significativas na actividade antioxidante nos distintos tratamentos.

4.6.2. Actividade antioxidante as 96 horas.

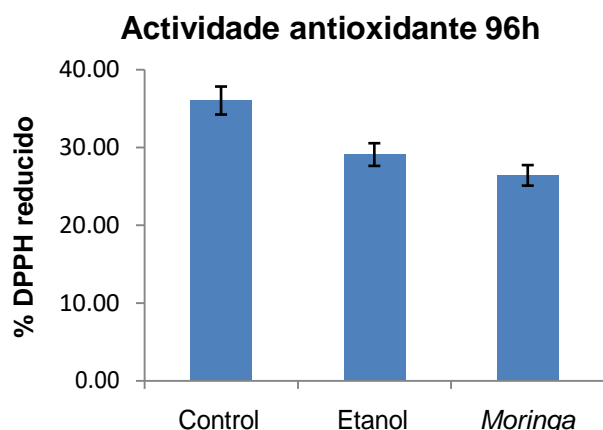

Fig. 7. -Efecto dos distintos elicitores fronte a actividade antioxidante en %, medido as 96 horas despois do tratamento.

Na Fig. 7. Representase a actividade antioxidante as 96 horas, o medio extracelular das suspensións celulares de *C. annuum* con maior actividade antioxidante son Control que obtivo unha porcentaxe do 36.03% , seguidas daquelas tratadas con Etanol con 29.09% de actividade antioxidante e finalmente as tratadas con extrato de *Moringa* que conteñen un 26.40% de actividade antioxidante.

Análise estatístico para a actividade antioxidante as 96h

Proba estatística	p-valor
Test de normalidade: Shapiro-Wilk	0.5008
Test de homoxeneidade das varianzas: Levene	0.6068
Análise das varianzas: ANOVA	$3.1 \cdot 10^{-6}$

Táboa 7. -Resultados das distintas probas estatísticas realizadas as porcentaxes de actividade antioxidante as 96 horas do proceso de elicitación.

Os datos estatísticos para a actividade antioxidante represéntanse na Táboa 7. O test ANOVA é significativo, o que indica que hai diferenzas significativas entre os tratamentos as 96 horas.

4.6.3. Análise da actividade antioxidante as 24 horas e 96 horas.

Comparando as gráficas da actividade antioxidante as 24 horas e as 96 horas (Fig. 6 e Fig.7) observase que a actividade antioxidante aumenta para todos los tratamentos (Control, Etanol, *Moringa*). Sen embargo, a pesar que *Moringa* obtivo a máxima porcentaxe de actividade as 24 horas, as 96 horas é o tratamento con menor actividade antioxidante. Polo que se deduce que o extrato de *Moringa* non eleva significativamente a actividade antioxidante.

Análise estatístico comparando actividade antioxidante as 24h e as 96h

Proba estatística	p-valor
Test de normalidade: Shapiro-Wilk	$3.1 \cdot 10^{-6}$
Test de homoxeneidade das varianzas: Levene	0.1332
Test no paramétrico: Kruskal-Wallis	$8.48 \cdot 10^{-8}$

Táboa 8. -Resultados das distintas probas estatísticas realizadas as porcentaxes de actividade antioxidante ás 24 horas e 96 horas do proceso de elicitación.

O análise estatístico (Táboa 8) indica que hai diferenzas significativas entre os tratamentos as 24 horas e as 96 horas, xa que o test non paramétrico de Kruskal-Wallis é significativo.

A concentración de fenoles e a actividade antioxidante obtidas non se relacionan, que concorda cos resultados obtidos por González (2017), onde non había correlación entre a concentración de fenoles e actividade antioxidante as 6 horas e 48 horas. Xeralmente, unha maior concentración de fenoles tradúcese nunha maior actividade antioxidante. Sen embargo neste experimento obsérvanse, por exemplo que o tratamento Control as 96 horas presenta unha baixa concentración de fenoles (Fig. 5.) e unha gran actividade antioxidante as 96 horas (Fig. 7.); ou o caso das suspensións celulares de *C. annuum* tratadas con extrato de *Moringa*, as 96 horas presentan unha alta concentración de fenoles (Fig. 5.), sen embargo, as 96 horas presentan unha baixa actividade antioxidante (Fig. 7). Isto é indicativo de que a capacidade antioxidante dunha planta débese ao efecto combinado de diversos factores, como pode ser a presenza de outro tipo de metabolitos antioxidantes (Avella et al., 2008). Outra posibilidade é que, naquelas suspensións celulares de *C. annuum* onde hai unha baixa concentración de fenoles pero unha alta actividade antioxidante, haxa compostos que non se están a medir teñan e que teñan unha gran contribución a capacidade antioxidante (Materska & Perucka, 2005)

5. CONCLUSIÓNS.

- Posta a punto dun método de obtención de suspensións celulares de *C. annuum* var *annuum* a partir de *vitro plant* co fin de realizar un ensaio de elicitación cun extrato de follas de *Moringa*.
- A elicitación con extrato de follas de *Moringa* eleva significativamente a concentración de fenoles no medio extracelular das suspensións celulares de *C. annuum* var *annuum* as 96 horas.
- A elicitación con extrato de follas de *Moringa* non eleva significativamente a concentración de fenoles no medio extracelular das suspensións celulares de *C. annuum* var *annuum*, independentemente do tempo.

5. CONCLUSIONES.

- Puesta a punto de un método de obtención de suspensiones celulares de *C. annuum* var *annuum* a partir de *vitro* plant con el fin de realizar un ensayo de elicitación con extracto de hojas de *Moringa*.
- La elicitación con extracto de hojas de *Moringa* eleva significativamente la concentración de fenoles del medio extracelular de las suspensiones celulares de *C. annuum* var *annuum* a las 96 horas.
- La elicitación con extracto de hojas de *Moringa* no eleva significativamente la concentración de fenoles medio extracelular de las suspensiones celulares de *C. annuum* var *annuum* independientemente del tiempo.

5. CONCLUSIONS

- Development of a method of obtaining cell suspensions of *C. annuum* var *annuum* from a *vitro* plant in order to carry out an elicitation test with *Moringa* leaf extract.
- The elicitation with *Moringa* leaf extract significantly increases the concentration of phenols in the extracellular medium of cellular suspensions of *C. annuum* var *annuum* at 96 hours.
- The elicitation with *Moringa* leaf extract does not significantly increase the concentration of extracellular phenols in cellular suspensions of *C. annuum* var *annuum*, regardless of time.

6. BIBLIOGRAFÍA.

- Agrawal, G. K., Jwa, N. S., Lebrun, M. H., Job, D., & Rakwal, R. (2010). Plant secretome: unlocking secrets of the secreted proteins. *Proteomics*, 10(4), 799-827.
- Amador, O. (2016). Estudio bromatológico de hojas de *Moringa oleifera* *in vitro* y *ex vitro* y análisis del efecto hipoglucemiante en ratas Wistar diabetizadas (Doctoral dissertation, Tesis de grado) Mexico. Universidad Autónoma de Aguascalientes).
- Avella, D. M. G., García, C. A. O., & Cisneros, A. M. (2008). Medición de fenoles y actividad antioxidante en malezas usadas para alimentación animal. In *Memorias del Simposio de Metrología. Universidad Autónoma de Querétaro. Centro Nacional de Querétaro*.
- Avello, M., & Suwalsky, M. (2006). Radicales libres, antioxidantes naturales y mecanismos de protección. *Atenea (Concepción)*, (494), 161-172.
- Balasundram, N., Sundram, K., & Samman, S. (2006). Phenolic compounds in plants and agri-industrial by-products: Antioxidant activity, occurrence, and potential uses. *Food*

chemistry, 99(1), 191-203.

- Castillo, A. (2004). Propagación de plantas por cultivo *in vitro*: una biotecnología que nos acompaña hace mucho tiempo. *Unidad de Biotecnología, INIA Las Brujas, Uruguay*.
- Díaz, J., Bernal, Á., Pomar, F. & Merino, F. (2001) Induction of shikimate dehydrogenase and peroxidase in pepper (*Capsicum annuum* L.) seedlings in response to copper stress and its relation to lignification. *Plant Science*, 179-188.
- Díaz-Vivancos, P., Rubio, M., Mesonero, V., Periago, P. M., Ros Barceló, A., Martínez-Gómez, P., & Hernández, J. A. (2006). The apoplastic antioxidant system in *Prunus*: response to long-term plum pox virus infection. *Journal of Experimental Botany*, 57(14), 3813-3824.
- González Casas, B. (2017). Ensaio de elicitación de suspensións celulares, empregando como elicitor, extracto de raíz de *Moringa oleifera*. Grao en Bioloxía Departamento de Bioloxía Animal, Bioloxía Vexetal e Ecoloxía Área de Fisioloxía Vexetal. Universidade da Coruña. Facultade de Ciencias.
- Hassan, S. A., & Soleimani, T. (2016). Improvement of artemisinin production by different biotic elicitors in *Artemisia annua* by elicitation-infiltration method. *Banat's Journal of Biotechnology*, 7(13), 82-94.
- Kraujalytė, V., Venskutonis, P. R., Pukalskas, A., Česonienė, L., & Daubaras, R. (2015). Antioxidant properties, phenolic composition and potentiometric sensor array evaluation of commercial and new blueberry (*Vaccinium corymbosum*) and bog blueberry (*Vaccinium uliginosum*) genotypes. *Food Chemistry*, 188, 583-590.
- Materska, M., & Perucka, I. (2005). Antioxidant activity of the main phenolic compounds isolated from hot pepper fruit (*Capsicum annuum* L.). *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 53(5), 1750-1756.
- Miras-Moreno, B., Sabater-Jara, A. B., Pedreño, M. A., & Almagro, L. (2016). Bioactivity of phytosterols and their production in plant *in vitro* cultures. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 64(38), 7049-7058.
- Nouman, W., Anwar, F., Gull, T., Newton, A., Rosa, E., & Domínguez-Perles, R. (2016). Profiling of polyphenolics, nutrients and antioxidant potential of germplasm's leaves from seven cultivars of *Moringa oleifera* Lam. *Industrial Crops and Products*, 83, 166-176.
- Ortega Maldonado, L. (2012). Producción de silimarina en cultivos celulares de Cardo mariano (*Silybum marianum*): efecto de distintos elicitores (TFM, Universidad de Salamanca).
- Pérez, A., Sánchez, T., Armengol, N., & Reyes, F. (2010). Características y potencialidades de *Moringa oleifera* Lam: Una alternativa para la alimentación animal. *Pastos y Forrajes*, 33(4), 1-1.
- Pérez-Alonso, N., & Jiménez, E. (2011). Producción de metabolitos secundarios de plantas mediante el cultivo *in vitro*. *Biotecnología Vegetal*, 11(4), 195-211.

- Quiala, E., Barbón, R., Jiménez, E., de Feria, M., Capote, A., Pérez, N., ... & Bidot, I. (2002). Establecimiento y multiplicación de suspensiones celulares de *Cymbopogon citratus* (DC) Stapf. *Bioteología Vegetal*, 2(3), 155-161.
- Roca, W. M., & Mroginski, L. A. (1991). Cultivo de tejidos en la agricultura: fundamentos y aplicaciones (No. 151). *Ciat*.19-40; 173-195.
- Saini, R. K., Prashanth, K. H., Shetty, N. P., & Giridhar, P. (2014). Elicitors, SA and MJ enhance carotenoids and tocopherol biosynthesis and expression of antioxidant related genes in *Moringa oleifera* Lam. leaves. *Acta Physiologiae Plantarum*, 36(10), 2695-2704.
- Slinkard, K., & Singleton, V. L. (1977). Total phenol analysis: automation and comparison with manual methods. *American Journal of Enology and Viticulture*, 28(1), 49-55.
- Thaipong, K., Boonprakob, U., Crosby, K., Cisneros-Zevallos, L., & Byrne, D. H. (2006). Comparison of ABTS, DPPH, FRAP, and ORAC assays for estimating antioxidant activity from guava fruit extracts. *Journal of Food Composition and Analysis*, 19(6-7), 669-675.
- Varga, M., Jójárt, R., Fónad, P., Mihály, R., & Palágyi, A. (2018). Phenolic composition and antioxidant activity of colored oats. *Food Chemistry*, 268, 153-161.
- Verde Yáñez, L. (2017). Ensayo de elicitación de suspensiones celulares utilizando como elicitador un extracto de hojas de *Moringa oleifera*. Grao en Biología Departamento de Biología Animal, Biología Vexetal e Ecoloxía Área de Fisiología Vexetal. A Coruña. Universidade da Coruña. Facultade de Ciencias.
- Yasmeen, A., Basra, S. M. A., Farooq, M., ur Rehman, H., & Hussain, N. (2013). Exogenous application of *Moringa* leaf extract modulates the antioxidant enzyme system to improve wheat performance under saline conditions. *Plant Growth Regulation*, 69(3), 225-233.

